

УДК 94(477.54/62)

С.В. Корновенко*

доктор історичних наук, професор, професор кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

СЕЛЯНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ХРОНОЛОГІЯ І ВНУТРІШНЯ ПЕРІОДИЗАЦІЯ**

У статті схарактеризовано хронологічні межі селянської революції. Розкрито особливості історіописання проблеми, методологічні підходи; визначено авторське бачення внутрішньої періодизації; окреслено перспективи подальших дослідницьких пошуків.

Ключові слова: селянство, селянська революція, хронологія та внутрішня періодизація, аграрна революція, В. Данилов.

Постановка проблеми. Березнево-квітневі події 1902 р. у Харківській і Полтавській губерніях започаткували нову сторінку в історії селян не лише імперії Романових, а і країн Центрально-Східної Європи. Вони дали поштовх до подій, відомих в історії як селянська революція. Масштаби явища, кардинальність трансформацій, їх результати постійно перебували і продовжують перебувати у центрі уваги науковців. Зусиллями не одного покоління вітчизняних і зарубіжних істориків сформовано потужну історіографічну спадщину [1], присвячену феномену селянської революції початку ХХ ст. Є всі підстави говорити про існування в історичній науці такого самодостатнього напрямку, як селянознавство. В його межах виокремилася і селянська революціологія. Така ситуація, з одного боку, є цілком природною, з урахуванням значного інформаційного потенціалу глибинного соціокультурного зсуву, яким стали тогочасні революційні події, а з іншого – актуалізує необхідність подальших наукових пошуків.

Автор статті ставить за мету дослідити хронологічні межі селянської революції, виокремити внутрішню її періодизацію. Об'єкт вивчення селянська революція початку ХХ ст. Предмет – хронологічні межі її внутрішня її періодизація.

Виклад основного матеріалу. На початку 1990-х років кількісне накопичення інформації щодо селянської революції початку ХХ ст. трансформувалося в концептуальне її осмислення. В. Даниловим було розроблено концепцію стосовно селянської революції 1902–1922 рр. [2]. Селянська революція, розпочата у 1902 р. селянами Харківщини і Полтавщини, на нашу думку, носила історичний, природний характер. Вона була зумовлена природою тогочасного російського імперського соціокультурного організму. Її не варто вважати лише захисною реакцією селянства на модернізацію. Вона була реакцією і на «тупцювання» на місці тогочасного російського імперського соціокультурного організму.

Насамперед «тупцювання» щодо вирішення аграрного питання, суб'єктивізації селянства як частини тогочасного російського імперського соціокультурного організму.

Погоджуючись загалом із концепцією В. Данилова, вважаємо обґрунтованим загальну хронологію селянської революції розширити до 1933 р. Таке наше бачення чітко корелюється з перебігом аграрної історії України першої третини ХХ ст. Воно не суперечить основному критерію, запропонованому В. Даниловим, – появи якісно нового типу селянина. Таким чином, хронологічні межі селянської революції є достатньо підстав окреслити 1902–1933 рр. [3].

Зважаючи на те, що селянська революція – явище дискретне, важливо виокремити її внутрішню періодизацію. Це сприятиме предметнішому і ґрунтовнішому її аналізу як глибоко самобутнього, самодостатнього, соціокультурного явища. За критерію виокремлення періодів в історії селянської революції, окрім запропонованого В. Даниловим – поява якісно нового типу селянина, оберемо такі: 1. ступінь суспільно-політичної активності селянства; 2. форми селянського бунту; 3. досягнення революції; 4. чисельність і географія поширення бунтів; 5. форми селянської самоорганізації; 6. реакція властей на селянську революцію; 7. суспільно-політичні трансформації, пов'язані з падінням імперії Романових, революцією 1917–1921 рр., становленням радянської моделі державності у 1920-х – 1930-х рр.

Керуючись вищенаведеним, виокремлюємо три хронологічні періоди: перший – 1902–1917 рр.; другий – 1917–1921 рр.; третій – 1921–1933 рр. Кожний із цих періодів, з одного боку, є самодостатнім, а з іншого – структурним елементом загального. Кожному з них властива своя специфіка, що сукужно відображає загальну картину перебігу селянської революції. Виокремимо характерні риси кожного із періодів.

Прикметною ознакою першого періоду було те, що упродовж 1902–1917 рр. селянська революція відбувалася у межах однієї політичної моделі – Російської імперії. Її учасниками були суб'єкти російського імперського соціокультурного простору. Беручи до уваги означені вище критерії, у цьому хронологічному проміжку розрізняємо такі підперіоди: а) 1902 – 1904 рр.; б) 1905– 1907 рр.; в) 1907–1914 рр.; г) 1914–1917 рр. Проаналізуємо особливості кожного із зазначених підперіодів.

Специфіка 1902– 1904 рр. полягала у тому, що це були роки початку і розгортання селянської революції. Селянами-бунтівниками застосовувалася нова, порівняно з попередніми, тактика боротьби. Вона не допускала кровопролиття стосовно до поміщиків, заможних селян тощо. Натомість руйнувалася економічна основа дворянсько-поміщицького домінування на селі. Знищувалися економії, мастки. З них вивозилося продовольство, насінневі фонди, реманент тощо. У такий спосіб, як сподівалися селяни, їм вдасться створити умови, за яких поміщики не повернуться, а селянам відійде їхня земля. Таким чином селяни-бунтівники «виживали» власників мастків, економію згаданими вище заходами [4, 81].

Масштаби селянської революції, чисельність учасників, радикалізм їх гасел виявилися несподіванкою для властей. Влада застосувала проти селян каральні заходи, армію. У придушенні селянської

* Статтю написано згідно з держбюджетною темою «Селянство України за умов суспільно-політичних потрясінь та соціально-економічних трансформацій першої третини ХХ ст.» (номер державної реєстрації 0115U000636).

** Представлена стаття є продовженням вивчення теми, започаткованої у публікації Ю. Кононенко, С. Корновенко Селянська революція 1902 – ? рр. // Український селянин. – 2016. – Випуск 16. – С. 73 – 78.

революції взяли участь дев'ять батальйонів піхоти, десять сотень козаків.

Придушення владою полтавсько-харківського селянського бунту не було свідченням припинення селянської революції. Навпаки, її територія значно розширилася. Окрім Полтавської, Харківської, Київської, Подільської, Волинської, Воронежської, Саратовської та інших губерній, навесні 1902–1903 рр. в епіцентрі селянської революції опинилася Грузія.

Немає достатньо підстав говорити про те, що владі вдалося припинити селянську революцію у 1903 р., незважаючи на те, що спостерігається зменшення чисельності селянських бунтів. Ми вважаємо, що змін зазнали тактика і методи селянського бунту. Селяни перейшли від відкритих акцій до тактики і методів партизанської боротьби. Основним стає підпал.

Яскравим прикладом продовження селянської революції у 1903–1904 рр. стали події у с. Володькова Дівича Ніжинського повіту Чернігівської губернії.

На революційній настрої селянства цього підперіоду активно впливала й російсько-японська війна (1904–1905 рр.). Постійна експропріація для фронту коней, мобілізація чоловіків не могли не позначитися на антивоєнному настрої серед селянства, що призводило до посилення і одночасно до появи нових форм селянського руху. Під впливом поразок на фронтах війни, труднощів, посилення нею, серед селянства все більше поширювалася ідея та переконання про необхідність повалення самодержавного ладу. Зокрема, на початку ХХ ст. збільшилась кількість судових справ за звинуваченням селян у «заочній образі государя-імператора» [5, 84]. Однак образ царя-захисника не був повністю витисненим із масової свідомості селянина.

Воєнні дії викликали широке невдоволення та обурення в масах. Разом із поширенням антивоєнних настроїв та діалогів розвивався рух запасних та новобранців, які у своїй більшості були вихідцями із села.

Отже, події, що розпочалися у 1902 р. на Полтавщині й на Харківщині й поширилися на інші губернії, дали поштовх розгортанню селянської революції. Вони були принципово відмінними від тих, що відбулися перед цим. Насамперед масштабами, селянськими настроями, вимогами. Нове виявилось у тому, що виступ селян одного села зі звичайної причини ставав детонатором для виступу селян сусідніх сіл, останні детонували виступи селян в інших селах. У такий спосіб утворювалася ланцюгова реакція. Її результатом стала масштабність селянських виступів, територіальна поширеність [6].

Якісно відмінним від попередніх став селянський бунт як джерело селянської революції. Він трансформувався у метафізичний. Суб'єктом селянського бунту як джерела селянської революції був селянин-ідеоман. Його суспільно-політична активність була первинною і носила природний характер. Каталізатором такої активності стало селянське самоврядування. Бунтувало нове покоління селян – покоління, що не знало кріпацтва: особистої залежності від пана як буття, що неможливо змінити. Воно могло його змінити, оскільки уже знало особисту свободу. Бунт був не скільки «проти», скільки «за». Він носив не лише економічний, а і політичний характер.

Новий характер селянських бунтів свідчив про те, що на селі відбулися глибокі соціокультурні трансформації. Селяни почали поступово усвідомлювати себе як окремішню спільноту тогочасного соціокультурного імперського простору. Об'єднавчою цінністю була «Ідея Землі», її розподіл на справедливих, у їхньому розумінні, засадах. Вона усвідомлювалася і розумілася як «єдина Надія» [7]. Селяни не вдавалися до кровопролиття стосовно до своїх опонентів.

Селянська революція у 1905–1907 рр. мала властиві їй загальні та регіональні відмінності. Загальним було те, що селяни діяли «агресивно, автономно, ефективно» [8, 609]. Селянські бунти мали сезонний характер, революційна активність селян у 1905–1907 рр. була хвилеподібною [8, 610]. Як і у попередні роки, під впливом негараздів російсько-японської війни, ширився революційний рух серед запасних і новобранців, які у більшості були селянами. Цей рух виявлявся у найрізноманітніших формах: напади на поміщицькі економії, розгроми казенних і приватних лавок та магазинів, порубки лісів поміщиків, вилучення хліба, сіна, дров тощо. У такий спосіб вони забезпечували свої сім'ї необхідними продуктами харчування і паливом.

Однією з прикметних ознак селянської революції у 1905–1907 рр. стало те, що вперше опозиційні до влади сили заговорили про селянство не як про пасивну масу, що повинна слідувати за ними, а як про окремішній активний суб'єкт історії. Ще одна особливість полягала у тому, що на фоні селянської революції у 1905–1907 рр. розгорнулася пролетарська революція.

Своєрідним феноменом селянської революції у 1905–1907 рр. стали селянські республіки – неформальні адміністративно-територіальні об'єднання, які перебирали на себе частину владних повноважень в місцевостях до меж волостей або повітів [9]. Фактично українські селянські республіки у селі Великі Сорочинці на Полтавщині та у селі Люботино Сумського повіту на Харківщині тощо – результат природної політизації селянства, розвитку селянського самоврядування. Подібні островки селянського самоуправління мали місце і в інших губерніях. Зокрема, відомими є селянські республіки у селах Марково Волоколамського повіту Московської губернії, Старий Буян та Царьовщина поблизу Самари, Пески на Воронежчині, у прибалтійському Руені, Гурійська селянська республіка, Новинська селянська республіка Тверської губернії тощо [10].

Феноменальність революційного утворення селянських республік полягає у такому. По-перше, вони засвідчили, що відбулася «революція в розумі» землеробів. Селянська революція носила, окрім іншого, й політичний характер. Вона не обмежилася економічним змістом, як про це йшлося в історіографічній традиції. По-друге, перехід влади до селян відбувся безкровно. По-третє, селянські республіки стали першим досвідом реальної політичної боротьби селян. У такий спосіб селянство заявило про себе як про повноправного суб'єкта тогочасного російського імперського соціуму. По-четверте, селянство продемонструвало здатність швидко вчитися політичному досвіду, ефективно управляти, що було неочікуваним як для революційного, так і для консервативного табору [9].

Придушення селянських виступів у 1906–1907 рр. супроводжувалося каральними акціями щодо тих, хто брав участь у пограбуваннях поміщицьких маєтків, створенні «селянських республік».

Однією з форм революційної боротьби селян у 1905–1907 рр. були страйки. Форми боротьби селян були традиційні, але мали масовий, демонстраційний, зухвалий характер. Це масові порубки лісів, незаконне захоплення і обробка землі, що не належала селянам, вимоги знизити орендну плату, недозволені випас худоби тощо. На цьому етапі селяни забирали збіжжя, реманент, провіант у поміщиків, власників цукроварень, винокурень [8, 610]. Селяни також охоче збиралися на антиурядові мітинги, де вели мову про шляхи як знищення самодержавства, так і кріпосницьких пережитків. Відомо чимало випадків, коли селяни визволяли своїх заарештованих односельців. Популярним серед селян було вигнання і побиття «прийшлих» робітників, які приходили найматися в економію з інших сіл і міст.

У селянській революції брали участь практично всі верстви тогочасного селянства. Її активними учасниками були як незаможні, так і заможні селяни. Щоправда, останні більшою мірою селянську революцію використовували як інструмент у задоволенні власних меркантильних інтересів.

Однією з особливостей селянської революції у 1905–1907 рр. було те, що об'єктами селянського бунту були не лише поміщицькі економії, а і господарства заможних селян.

Влітку 1905 р. селянські бунти досягають свого піку. Ними були охоплені всі регіони України: Лівобережжя, Південь. Найчисельнішими вони були на Правобережжі. З 36 повітів Правобережної України бунтами було охоплено 23 [8, 610]. Від 1906 р. селянський бунт в Україні починає повільно згасати. Зумовлено це було застосуванням жорстоких репресій з боку влади. Водночас він залишається достатньо систематичним і масовим.

Селяни діяли агресивно – громили і підпалювали поміщицьку маєтність, здіймаючи серед верхніх станів справжню паніку. Зростала кількість сільських страйків та відмов платити орендну плату.

Причинами зменшення революційної активності селян були жорстокі репресії з боку влади. Уряд переходив у рішучий наступ на селянську революцію. Переважала тактика «батога», селян били, катували, розстрілювали [8, 612].

Отже, 1905–1907 рр. стали черговою фазою у розвитку селянської революції. Одним із її феноменів у цей час стала поява селянських республік – одна з форм політичної самоорганізації революційного селянства. У 1905–1907 рр. відбулося 7165 селянських бунтів [11].

Селянській революції вдалося зробити те, що перед цим вважалося неможливим – стати каталізатором інституційних змін тогочасної імперської російської соціокультурної моделі у відносно короткий проміжок часу. Трансформації збіглися у часі з розвитком селянської революції, відбувалися на її фоні.

Активність і спрямованість селянських виступів у ході революції 1905–1907 рр. мала регіональну специфіку. Так, на Правобережжі переважала страйкова боротьба із гаслами збільшення зарплати, зменшення робочого дня. Селянські бунти

спрямовувалися проти великого землеволодіння і орендарів. У них брали участь як незаможники, сільгоспробітники, так і заможні селяни [12; 13]. На Лівобережжі селяни виступали як проти поміщиків, так і проти заможних односельчан [14]. Хоча, скажімо, на Полтавщині заможні селяни теж громили економію у с. Чевельчі [12, 163]. Всі групи селянства брали участь у бунтах на Півдні України.

Під час селянської революції у 1905–1907 рр. селяни України застосовували найрізноманітніші форми і засоби боротьби. Вони захоплювали або вимагали переділу земель поміщиків, чинили масові пограби їх посівів і сінокосів, рубали казенні та поміщицькі ліси, підпалювали і нападали на маєтки, де розбирали продукти харчування та поміщицьке майно, відмовлялись працювати на пропонувані ними умовах, припиняли сплату податків, самочинно переобирали місцеві органи влади, створювали «селянські республіки», вступали в сутички з поліцією і військами. Після поразки пролетарської революції 1905–1907 рр. селянський рух тимчасово йде на спад та невдовзі розгортається з новою силою в період реалізації законодавчих актів столипінської аграрної реформи.

У 1907–1914 рр. одним із результатів селянської революції стало повернення влади обличчям до селян. Прогресивно-ліберальні столипінські аграрні нововведення мали на меті покращити добробут селянства. Водночас слухними є міркування істориків стосовно того, що Столипінська аграрна реформа започаткувала конфлікт у селянському середовищі. Першим джерелом конфліктів на селі були протиріччя між прихильниками общини і тими, хто з неї виходив, але прагнув зберегти переваги її членства [15, 168].

Закономірно, що події, пов'язані з реалізацією аграрної реформи неабияк вплинули на селянство, оскільки стосувалися найсуттєвішої для нього проблеми – землі та власності на неї. Реакція селян на Столипінську аграрну реформу була неоднозначною. Частина, переважно заможного селянства підтримувала виокремлення общинної землі у приватну власність. Однак більша його частина, головним чином бідніше селянство, поставились до цього з насторогою і навіть вороже.

За підрахунками Ф. Лося і О. Михайлюка, в Україні протягом 1907 – 1914 рр. відбулося 1973 селянських бунтів, з яких 966 були масовими [16, 236]. З них проти столипінського землеустрою були спрямовані не менше 130 виступів [16, 237]. На першому місці за чисельністю учасників у вказаний період була Правобережна Україна – 523, на другому – Лівобережна Україна – 368, на третьому – Південь України – всього 85 виступів. Упродовж 1913 – перші сім місяців 1914 рр. на Півдні України не зареєстровано жодного селянського виступу [16, 235].

Підпали «аграрного порядку», як їх називали в департаменті поліції, залишалися універсальним засобом впливу селян на поміщика. Дим пожеж стояв над селами, де йшло виділення на хутори. Підпали, або так зване «викурювання» хуторян, набули повсюдного характеру. Селяни підпалювали хати, будівлі, комори з хлібом, ліси тих, хто погоджувався на вихід із общини. Таким чином, підпали були універсальною формою боротьби селян не тільки проти поміщиків, а й проти хуторян, землемірів тощо. У роки Столипінської аграрної реформи підпали стали

стихійним виявом селянського бунту проти розверстання общинних угідь. Селяни продовжували застосовувати таку форму боротьби, як порубка поміщицьких і казенних лісів. Ще однією формою тогочасного селянського бунту було невизнання селянами повноважень царських чиновників, відмова сплачувати податки. Поширеною формою боротьби селян були потрави поміщицьких посівів та сінокосів, які часто завершувалися кривавими сутичками селян з працівниками економій або з поліцією. Під час реалізації Столипінської аграрної реформи мали місце страйки сільськогосподарських робітників. Хоча, за даними Ф. Лося, О. Михайлюка, страйковий рух у 1907–1914 рр. не набув масовості.

Аграрна реформа П. Столипіна помітно вплинула на еволюцію селянської революції. Зіставивши кількісні показники селянських бунтів 1908–1914 рр. із аналогічними даними 1902–1907 рр., переконаємося у тому, що владі вдалося тимчасово згасити селянську революційність, започаткувавши реалізацію аграрної реформи. Невдоволення останнього з боку селян не носило гостро-критичного характеру для властей, як у 1902–1907 рр. Столипінська аграрна реформа зумовила те, що об'єктом селянського бунту стали селяни-одноосібники, ті, хто вийшов із общини. Селянський бунт, окрім зовнішнього, набув внутрішнього спрямування.

Отже, на фоні розгортання селянської революції уряд у 1906 р. започаткував Столипінську аграрну реформу. Її реалізація вплинула на еволюцію селянської революції. Трансформувалися форми і методи селянської боротьби. Так, масові, відкриті бунти поступилися місцем індивідуальним. З активних форм переважали індивідуальні підпали самовільна порубка лісів, заорювання земель, побиття окремих службовців економій тощо. З пасивних форм найчастіше зустрічалися такі, як агітація проти існуючої влади, поміщиків, закликати не сплачувати податки, не виходити з общини тощо. Значно зменшилася чисельність страйків сільськогосподарських робітників. Змінилися і вимоги страйкуючих. Питання щодо оренди землі відійшли на другий план. Страйкуючі вимагали підвищення зарплати, покращення умов праці. До цього ж додалися й нові форми боротьби, пов'язані безпосередньо з реалізацією Столипінської аграрної реформи. Ще однією особливістю цього періоду є боротьба в середині самого селянства. Якщо у попередніх підперіодах об'єктом селянського бунту були здебільшого поміщики, то під час Столипінської аграрної реформи з'явився новий об'єкт – селянин-хуторянин, селянин-відрубник.

Перша світова війна стала каталізатором селянської революції у 1914–1917 рр. Розгортаючись на тлі селянської революції початку ХХ ст. у Російській імперії, вона її активізувала. За підрахунками Ю. Кир'янова, в Україні упродовж серпня 1914 – лютого 1917 рр. сталося 203 селянські бунти. Більшість із них припадає на Правобережжя – 125, на Лівобережжі – 51, на Півдні України – 27 [17, 537]. розгорталася на фоні Першої світової війни. Домінуючим суб'єктом селянської революції стає жінка-солдатка.

Новими мотивами селянських бунтів стають дефіцит і дорожнеча предметів першої необхідності, спекуляція, мобілізація. Формами залишаються вже апробовані: страйки, демонстрації, зіткнення з

власниками магазинів, складів тощо. Селяни бунтували проти соціальної несправедливості щодо них, якої вони зазнавали від властей, поміщиків тощо.

Повернення з фронту односельців дали поштовх до формування антивоєнних і антимонархічних настроїв на селі. Вони виявлялися у різноманітних формах: висловлюваннях проти війни і царя, закликах не йти на війну, у відмові надавати підводи для потреб держави тощо.

Під час війни селяни продовжували широко вдаватися до самовільних випасів худоби на поміщицьких луках і пасовиськах, силою відстоюючи своє право на це. Як і раніше, це була одна з найпоширеніших форм боротьби селян за землю. Майже завжди такі виступи набували масового характеру, оскільки захищати худобу, не дати можливості економічній охороні захопити її можна було тільки спільними діями. На цьому ґрунті нерідко виникали й збройні сутички.

Нестача пасовищ, кормів для худоби, палива породжували такі форми селянського протесту, як масове забирання сіна, соломи, дров з поміщицьких економій, порубку лісу тощо.

Непоодинокими були випадки непокори селян духовенству, особливо коли йшлося про землю. Хоча релігійність завжди була органічно притаманна українському селянину, вони з недовірою ставилися до служителів церкви.

Невід'ємним складником селянських бунтів у роки війни були бунти проти Столипінської аграрної реформи. Характерною їх особливістю було те, що вони мали місце головним чином у 1914–1915 рр. Учасниками цих виступів, як зазначалося вище були переважно жінки мобілізованих запасних, які рішуче вимагали припинення землевпорядних робіт до того часу, поки не повернуться з війни їхні чоловіки.

Тривало на селі протистояння між відрубниками, хуторянами і прихильниками общини. Мало місце захоплення общинниками хутірських і відрубних земель. Часто спротив землевпорядним роботам був лише приводом до бунту. Справжня причина крилася у зведенні рахунків із селянами відрубниками, хуторянами.

Війна породила і такі нові форми селянського бунту, які були спрямовані проти виконання окопних робіт, реквізиції хліба, коней, худоби, теплих речей тощо. Вони, як правило, супроводжувалися сутичками з місцевою владою і поліцією.

Отже, селянська революція у 1914–1917 рр., порівняно з попередніми підперіодами, мала такі свої особливості. По-перше, їй були властиві нові форми бунту і мотивації до нього. По-друге, активним суб'єктом революції стала жінка-солдатка. Дружини-бунтарки мобілізованих на фронт селян виступали проти дорожнечі, дефіциту, спекуляції, реквізиції, проведення окопних робіт тощо. Разом із тим мали місце антипоміщицькі, антирелігійні, антивоєнні, антицарські, антихутірсько-відрубні бунти.

Розвиток селянської революції у 1917–1921 рр. мав такі особливості. По-перше, вона розвивалася за якісно інших суспільно-політичних і соціально-економічних умов: падіння Російської імперії, припинення у 1918 р. Першої світової війни. По-друге, селянська революція стала потужним і дієвим складником Української революції 1917–1918 рр. як багатовимірною, цілісного історичного та соціокультурного явища. По-третє,

вона розвивалася за умов стрімкої зміни центральної влади.

В Українську революцію 1917–1921 рр. селянство увійшло зі значним досвідом поведінки активного суб'єкта історії. Недарма практично всі без винятку політичні сили та режими, що боролися за владу в Україні у роки революції, вважали селянство базовою верствою пропонуваними ними моделями державностей. Селянство у роки Української революції мало і власну «політичну програму», запропонувало власний варіант соціально-економічної та суспільно-політичної моделі, прийнятної для нього. У центрі такої ідеології селянства у роки Української революції перебувало споконвічне прагнення «землі та волі». Ці два поняття були тісно взаємопов'язані у свідомості селян та мали для них сакральне значення.

Всю складність суспільно-політичних відносин, взаємини з владою селяни розуміли та сприймали крізь призму аграрно-природного буття. Ставлення селян періоду Української революції до тієї чи іншої влади не було стійким та однозначним. Навіть у межах однієї губернії політичні настрої селянства різнилися часом діаметрально протилежно. Як правило, багато залежало від майнової однорідності/строкатості населення повіту, діапазону відмінностей/схожостей у землеволодінні та землекористуванні селян, діяльності/бездіяльності властей, поведінки військових, взаємовідносин із поміщиками тощо.

Селянство у роки Української революції вимагало «порядку», який встановить «господар». На наш погляд, певною мірою формулювання «порядок, який встановить господар» відображає селянський ідеал влади. У його трактуванні ми погоджуємося з позицією колег, що цей ідеал «демократичний на місцях і авторитарний, навіть деспотичний в центрі» [18, 163].

У випадку, коли селянський ідеал контрастував із позицією того чи іншого політичного режиму, розгортався селянський бунт. Одним із результатів селянського бунту було становлення селянських республік. Прикладами є Висунська і Баштанська, Холодноярська, Чигиринська, Гуляйпільська, Сумська селянські республіки тощо. Тобто, селянство у роки Української революції 1917–1921 рр. заявило про себе як про самодостатній, самобутній, активний суб'єкт суспільно-політичного, правового та соціально-економічного життя.

У роки Української революції 1917–1921 рр. відбулася ліквідація поміщицького землеволодіння. Вважаємо це одним із важливих результатів селянської революції. Більшовики не були єдині, хто проголосив ліквідацію поміщицького землеволодіння як пріоритетний напрям проведення аграрної реформи. Одним із перших, хто не лише задекларував, а і на практиці ліквідував поміщицьке землеволодіння під час Української революції 1917–1921 рр. був Н. Махно. У 1920 р. поміщицьке землеволодіння в Україні було ліквідоване під час проведення врангелівської аграрної реформи. Якщо радянська ліквідація поміщицького землеволодіння трансформувалася в одержавлення земель, то махновська і врангелівська – у передачу землі селянам із легітимізацією цього процесу. У такий спосіб було зреалізовано споконвічну мрію селян щодо користування, володіння, розпорядження землею.

Отже, Українська революція 1917–1921 рр. носила виразний селянський характер. Домінуючою рушійною силою Української революції було селянство. Саме на тлі селянської революції у 1917–1921 рр. розгорталися інші революції – соціальні, політичні, національно-демократичні тощо. Значною мірою селянський фактор зумовив і визначив початок, перебіг і фінал Української революції 1917–1921 рр.

У 1921–1933 рр. селянська революція розгорталася за умов становлення і розвитку радянської моделі державності. Умовно у цьому періоді можна виокремити два підперіоди: перший – 1921–1928 рр.; другий – 1929–1933 рр. Фактично мова йде про перебіг селянської революції за умов нової економічної політики з елементами демократії та за умов становлення і зміцнення командно-адміністративної системи і культу особи. Спільним в обох підперіодах було те, що селянська революція розгорталася за умов контрреволюції з боку радянської моделі державності. Гегемоном останньої було проголошено пролетаріат, хоча чисельно домінувало селянство.

Припинення на початку 1920-х рр. широкомасштабних бойових дій періоду Української революції не означало припинення протистояння між містом і селом, пролетаріатом і селянством, радянською владою і селянською суспільно-політичною активністю. Незважаючи на зменшення селянської суспільно-політичної активності у роки нової економічної політики, порівняно з періодом революції, що природно і закономірно, у 1920-х рр. з'явилися нові її форми. До другої половини 1920-х рр. не вщухав збройний опір селян радянській владі [19]. Духовним підґрунтям селянської звитяги була українізація.

Перехід до нової економічної політики не означав поразку комунізації українського суспільства загалом та українського селянства зокрема, не означав і її відстрочку, а свідчив про нові методи реалізації комунізму. Наскрізна ідея – побудова комунізму залишалася в силі. Однак у такий спосіб більшовики, за влучним спостереженням С. Кульчицького, створювали видимість народності своєї влади [20]. Неп – тимчасовою, щоб не сказати Пірровою перемогою для селян, зважаючи на подальший перебіг аграрної історії УСРР. Для радянської влади – тимчасовою «передешкою», що дозволила сконцентрувати сили для рішучого наступу наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. на селянство. Неп – поступка суто економічного характеру. Про те, щоб наділити селян політичними правами і свободами абсолютно не йшлося. В селянській країні, якою була на той час Україна, гегемоном залишався значно менший за чисельністю прошарок суспільства – пролетаріат. За своїм змістом нова економічна політика була продовженням, хоча і прихованої, економічної війни влади проти селянства. Підтвердженням цієї нашої тези є те, що з'явилися нові/старі інструменти війни влади проти селян – податки, вибірковість соціальних пільг і гарантій, Голод 1921–1923 рр. [21]. Про це говорив і Л. Троцький. Він писав про 1921 р., про перехід до непу, що це «середняк заговорив до радянського уряду флотськими гарматами».

Правове регулювання поземельних відносин, закладене у Земельному кодексі 1922 р. – не що інше,

як сурогатне вирішення земельного питання. З одного боку, проголошувалася ліквідація інституту приватної власності на землю, з іншого – земля переходила у державну власність. Тобто, право власності зберігалось. Селяни його позбавлялися, ставали лише користувачами. З усієї тріади майнових прав (володіти, розпоряджатися, користуватися) за селянами зберігалось лише право користуватися. Натомість монопольне право власності на землю належало державі в особі Наркомзему. Така правова конструкція певною мірою заспокоїла пореволюційне село. Однак вона була далекою від споконвічного прагнення селян володіти, розпоряджатися, користуватися землею. У ній було відображено більшовицьку формулу землекористування – не приватна власність на землю, а право на землю трудового користувача. Предметний аналіз Земельного кодексу 1922 р. дає підстави говорити про радянську державу як про суб'єкт селянської контрреволюції, хоча і прихований.

Фінальним акордом селянської революції стали 1929–1933 рр. Під впливом внутрішньої політики в УСРР, СРСР на селі формується новий фігурант, який за державної підтримки впевнено витісняє селянина-ідеомана 1902–1920-х рр. Соціалізм, на думку більшовицьких лідерів, мав сформувавати інший – вищий різновид людини. Починаючи з 1923–1924 рр., у СРСР, УСРР відбувалося становлення цілеспрямованої стратегії, підпорядкованої наскрізній ідеї – вихованню нової людини. Своєрідним підсумком пошуків шляхів формування «надлюдини» став Перший всесоюзний з'їзд у справах вивчення людської поведінки (1930 р.). Його учасниками було проголошено, що нове соціалістичне суспільство потребує нових людей; створення нової людини зі старого людського матеріалу оголошувалося неможливим; соціалістична реконструкція людини ставала пріоритетним завданням радянської науки [22, 335].

Новим активним суб'єктом аграрної історії Радянської України стає колгоспно-радгоспний селянин [23]. Порівняно з попереднім типом, це був якісно інший селянин-ідеоман, сформований у новому радянському ідейно-інтелектуальному полі. «Ідея Землі» усвідомлювалася ним якісно по-іншому, його свідомість відображала інші пріоритети. Насамперед це відданість цілям партії, ототожнення себе з новою пролетарською громадськістю, забуття свого минулого, – справедливо, як на нас, зауважує С. Маркова [22, 332]. Селян радянські марксистки розглядали як сировину для створення нового механізму. Якщо В. Леніну складно було визначити остаточне місце селян у диктатурі пролетаріату, то Й. Сталін пішов у цьому значно вперед. Він безапеляційно наголосив на тому, що створення «справжніх селян» можливе шляхом залучення останніх до партії. Примус вважався дозволеним засобом перевиховання селянства, створення «нової сільської людини», «нової психології трудового селянства» [22, 357].

Місто перемогло село, більшовики – селян. На селі були знищені елементи товарно-грошових відносин, запроваджено адміністративно-командну систему управління колгоспно-радгоспним селянством. Політка розкуркулення – політка фактичного нищення селянина-власника, селянина-

ідеомана 1902 – 1920-х рр. Встановлення тотального державного контролю за селянством зумовило його перетворення у суб'єкта, повністю залежного від держави. У такому контексті привертає увагу трансформація правового статусу українського селянства на початку 1930-х рр. Не буде перебільшенням твердження, що за своїм змістом де-факто і де-юре Постанова РНК УСРР та ЦК КП(б)У від 9 квітня 1933 р. «Тимчасові правила розпорядку в колгоспах» значно обмежувала права селян. Зокрема, одне з природних прав людини – право на пересування. Їм заборонялося покидати села. Окрім того, держава відмовляла селянам у видачі паспортів. Зважаючи на ці та інші факти, ми поділяємо обгрунтовану позицію українських учених (зокрема, В. Марочка), які такий правовий статус українського колгоспного селянства ототожнюють із кріпацтвом.

Насадження радгоспно-колгоспної системи, становлення колгоспно-радгоспної власності на землю, державна політика хлібозаготівель, фіскальна політика, Голодомор 1932–1933 рр. – інструменти придушення селянської революції, нищення селянина-ідеомана – активного суб'єкта історії. На нашу думку, сталінська революція на селі з гори, окрім відомих в історіографії фактів, мала ще одну причину. Якщо для селян-ідеоманів 1902–1920-х рр. наскрізною «Ідеєю» була «Ідея Землі», то для більшовиків, як й інших антагоністів періоду революції 1917–1921 рр., «Ідеєю» була «Ідея Влади». Земля – інструмент досягнення влади. Не відбулося симбіозу. Отримавши «Землю», селяни не знали, що робити з «Владою». Отримавши «Владу», більшовики не знали, що робити із «Землею». Селяни-ідеомани 1902 – 1920-х рр. виявилися зайвими у пролетарській державі, а тому приреченими на винищення.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, констатуємо. Повстання селян Полтавської і Харківської губерній у 1902 р. започаткували селянську революцію, яка завершилася у 1933 р. Вона носила історичний, природний характер. Була зумовлена природою тогочасного російського імперського соціокультурного організму. Її не варто вважати лише захисною реакцією селянства на модернізацію. Вона була реакцією і на «тупцювання» на місці тогочасного російського імперського соціокультурного організму. Насамперед «тупцювання» щодо вирішення аграрного питання, суб'єктивізації селянства як частини тогочасного російського імперського соціокультурного організму.

Дієвим суб'єктом селянської революції був селянин якісно нового типу. Він стає активним суб'єктом суспільно-політичних процесів і соціально-економічних трансформацій. Послугуючись термінологією західної історіографії [7], вважаємо, що цей новий тип – тип селянина-ідеомана. Поділяючи думки Р. Конквеста, А. Алварес, Е. Гофера, селянин-ідеоман – селянин, схвилюваний ідеями. Ідейне поле селянина-ідеомана – це домінанта «Ідеї Землі». Вона усвідомлювалася і розумілася як «єдина Надія». Отже, на авансцену історії вийшов новий селянин – селянин доби революції з революційними гаслами – активний суб'єкт історії першої третини ХХ ст.

У розвитку селянської революції нами виокремлено такі періоди. Перший – 1902–1917 рр. Другий – 1917–1921 рр. Третій – 1921–1933 рр. У кожному з цих періодів розрізняємо такі підперіоди.

У першому: а) 1902–1904 рр. – початок і розвиток; б) 1905–1907 рр. – селянська революція спричинила пролетарську, остання розвивалася на її фоні; в) 1907–1914 рр. – селянська революція дала поштовх до повернення влади обличчям до села, вона розгорталася на тлі реалізації Столипінської аграрної реформи; г) 1914–1917 рр. – розвиток селянської революції на фоні Першої світової війни. У третьому – два підперіоди: а) 1921–1928 рр. – період нової економічної політики; б) 1929–1933 рр. – формування командно-адміністративної системи, елементом якої на селі була радгоспно-колгоспна. Фіналом селянської революції стала поява якісно нового, відмінного від попереднього, типу селянина – радгоспно-колгоспного.

Список використаної літератури та джерел

1. Дивися, наприклад: Михайлюк О. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси / О. Михайлюк. – Дніпропетровськ, 2007. – 456 с.; Священко З. Проурядові аграрні ініціативи в Російській імперії на початку ХХ ст. / З. Священко. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2012. – 343 с.; Котляр Ю. Трансформації в психолого-ментальному світосприйнятті селянства Півдня України (перша третина ХХ ст.) / Ю. Котляр [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2008/88-75-41.pdf>; Революційний процес 1917 – 1920 років: витоки, зміст, значення збірник наукових праць за наслідками теоретичного семінару, організованого кафедрою архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін і Науковим товариством істориків-аграрників 13 червня 2013 р. / Черкаський нац. ун-т; Наук. тов. істориків-аграрників. – Черкаси: Вертикаль, 2014. – 62 с.; Сафонов Д. Крестьянство как объект и субъект процесса модернизации / Д. Сафонов // Вісник Черкаського університету. Серія історичні наук № 35 (248). – Черкаси, 2012. – С. 15 – 18.; Алексеев Г. Крестьянский вопрос как зеркало трех революций в России / Г. Алексеев // Государственная власть и крестьянство в XIX – начале ХХІ века: сборник статей / науч. ред. А. Шевельков. – Коломна: Московский государственный областной социально-гуманитарный институт, 2011. – С. 137 – 142.; Воейков М. Крестьянский вопрос в России и большевики / М. Воейков // Государственная власть и крестьянство в XIX – начале ХХІ века: сборник статей / науч. ред. А. Шевельков. – Коломна: Московский государственный областной социально-гуманитарный институт, 2011. – С. 146 – 154. Фареній І.А. Про правомірність концепції «Великої селянської революції» В.П. Данилова / І.А. Фареній // Український селянин. – Вип. 14. – 2014. – С. 162 – 166.; Солдатенко В.Ф. Чинник «українського хліба» в Громадянській війні (1917 – 1920 рр.) / В.Ф. Солдатенко // Український селянин. – Вип. 14. – 2014. – С. 156 – 162.; Ковальова Н.А. Селяни, поміщики і держава: конфлікти інтересів. «Аграрна революція» в Україні 1902 – 1922 рр. / Н.А. Ковальова. – Д.: ЛІРА, 2016. – 368 с.
2. Данилов В. Аграрные реформы и аграрная революция в России / В. Данилов // Великий незнакомец: крестьяне и фермеры в современном мире. – М., 1992. – С. 310 – 321.; Данилов В. Крестьянская революция в России, 1902 – 1922 гг. // Крестьяне и власть. – Москва-Тамбов, 1996. – С. 4 – 23. [Электронный ресурс] Режим доступа http://www.patriotica.ru/history/danilov_rev.html; Кондрашин В. «Крестьянская революция в России. 1902 – 1922 гг.»: научный проект и научная концепция (предварительные заметки) / В. Кондрашин // Український селянин. – 2008. – Випуск 11. – С. 70 – 74.
3. Див. предметніше Ю. Кононенко Селянська революція 1902 – ? рр. / Кононенко Ю., Корновенко С. // Український селянин. – 2016. – Випуск 16. – С. 73 – 78.
4. Корелин А.П. Нарастание общенационального кризиса накануне революционного взрыва / А.П. Корелин // Первая революция в России: взгляд через столетие. – М.: Памятники исторической мысли, 2005. – С. 77 – 153. С. 81.
5. Поршинева О.С. Крестьяне, рабочие и солдаты России накануне и в годы Первой мировой войны / О.С. Поршинева. – М.: РОССПЭН, 2004. – С.84.
6. Данилов В.П. Крестьянская революция в России, 1902 – 1922 гг. / В.П. Данилов – Электронный ресурс: <http://gorod.tomsk.ru>
7. Див. предметніше Конквест Р. Роздуми над сплюндрованим сторіччям / Р. Конквест. – К.: Основи, 2003. – 371 с.
8. Литвин В. Історія України (у 3-х томах) / В. Литвин. – Том II. Кінець XVIII – початок ХХ ст. – К., Видавничий дім «Альтернативи», 2005. – С. 609.
9. Кудінов Д. Сумська селянська республіка у вітчизняній і зарубіжній історіографії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://issuu.com/history.sumy/docs/82_90/7?e=3773362/6155836/. – Назва з екрану.
10. Предметніше див. Магась В.О. «Селянська республіка» на Сумщині в роки першої російської революції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/histori/114/21178-selyanska-respublika-na-sumshhni-v-roki-persho%D1%97-rosijsko%D1%97-revolyci%D1%97.html>; Верховцева І.Г. Станове самоврядування і протестний рух селян в Російській імперії на початку ХХ ст.: «селянські республіки» / І.Г. Верховцева // Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Львів, 2015. – С. 76 – 78.; Шанин Т. Революция как момент истины. Россия 1905-1907 '1 1917-1922 / Т. Шанин. – Москва: Весь мир, 1997. – 560 с. С. 185 – 191.
11. Простаков С. Сорок лет после отмены крепостного права понадобилось для того, чтобы крестьяне вновь захотели земельного передела / С. Простаков – Электронный ресурс: <http://rusret.ru/society>
12. Качинський В. Селянський рух на Україні в 1905-1907 рр. – Полтава, 1927.
13. 1905 рік на Україні: Хроніка та матеріали. – Х., 1926.
14. Олійник Л.В., Гора О.Г. Селянський рух на Чернігівщині у 1905-1907 рр. – К., 1959.
15. Ковальова Н.А. Селяни, поміщики і держава: конфлікти інтересів. «Аграрна революція» в Україні 1902 – 1922 рр. / Н.А. Ковальова. – Д.: ЛІРА, 2016. – 368 с. С. 168.
16. Лось Ф.Є. Класова боротьба в українському селі. 1907 – 1914 рр. / В.Є. Лось, О.Г. Михайлюк. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 236.
17. Кирьянов Ю.И. Крестьянское движение на Украине в годы первой мировой войны (До Февральской революции 1917 г.) / Ю.И. Кирьянов // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960 г. – К.: АН УССР, 1962. – С. 537.
18. Михайлюк О. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси / О. Михайлюк. – Дніпропетровськ, 2007. – 456 с. С. 163.
19. Абразумова О.М. Громадсько-політична активність українського селянства у період непу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 історія України / О.М. Абразумова. – Черкаси, 2013. – 20 с.; Романець Н.Р. Селянство і радянська влада у 1928 – 1933 роках Проблема взаємовідносин (за матеріалами Півдня України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 історія України / Н.Р. Романець. – Дніпропетровськ, 1995. – 18 с.; Саричев В.І. Селянство і радянська влада в 1925 – 1929 роках: проблема взаємовідносин (за матеріалами Півдня України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 історія України / В.І. Саричев. – Дніпропетровськ, 2000. – 17 с.; Патриляк Б.К. Селянський опір колективізації ним заходам радянської влади в УСРР у 1931 – 1932 рр. / Б.К. Патриляк // Гілея. – К., 2011. – Вип. 52. – С. 29 – 36.

20. Кульчицький С.В. Формування компартійної вертикалі влади в УСРР / С.В. Кульчицький // *Особа у контексті часу. Книга на пошану Лариси Нагорної.* – К., 2012. – С. 199 – 2012.

21. Детальніше дивися Корноненко С. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу / С. Корноненко, В. Лазуренко. – Черкаси, 2004. – 188 с.; Корноненко С.В. Продподаток та голодуючі райони України / С.В. Корноненко // *Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків Міжнар. наук.-теорет. конф.* (Київ, 28 листопада, 1998 р.). – Київ – Нью-Йорк, 2000. – С. 408 – 421.; Корноненко С.В. До питання прогресивності продподатку 1921 року // *Український селянин.* – Випуск 4. – 2002. – С. 62 – 70.; Корноненко С.В. Політика державної партії щодо українського селянства в перший період НЕПу (1921 – 1925 рр.) // *Історичні записки: Збірник наукових праць.* – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008. – С. 45 – 51.

22. Маркова С.В. Суспільні та політичні трансформації в українському селі в контексті формування тоталітарної системи (1917 – 1933 рр.) / С.В. Маркова. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г. – 2015. – 544 с. С. 335.

23. Детальніше дивися Білан С.О. Соціально-економічний та національно-культурний злам українського селянства (1929 – 1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. іст. наук: спец. 07.00.01 історія України / С.О. Білан. – К., 2014. – 40 с.; Захарченко М.В. Особливості соціокультурного життя українського села у 1920 – 1929 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 історія України / М.В. Захарченко. – Черкаси, 2012. – 20 с.

References

1. Mykhailiuk O. (2007) *The Ukrainian peasantry in the first decades of the XXth century: Sociocultural processes.* – Dnipropetrovsk, 456 pgs.; Svyashchenko Z. (2012) *Progovernment agricultural initiatives in the Russian Empire in the early XX century.* - Uman: Sole Proprietorship Zhovtyy O.O., 343 pgs.; Kotlyar Y. *Transformation in the psychological and mental worldview of the South Ukrainian peasantry (the first third of the XXth century)* Retrieved from <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2008/88-75-41.pdf>; (2014) *The revolutionary process of 1917 - 1920: the origins, meaning, value, collection of research papers on the results of theoretical seminar organized by the Chair of Archival Science, Modern History and special historical disciplines and Scientific society of historians – agrarians from June 13, 2013 / National University of Cherkasy; Scientific society of historians - agrarians.* – Cherkasy: Vertical, 62 pgs.; Safonov D. (2012) *The peasantry as object and subject of modernization process / Visnyk of Cherkasy University. Series of historical sciences № 35 (248).* - Cherkasy, 15 - 18; Alekseev G. (2011) *The peasantry question as a mirror of three revolutions in Russia / State authority and the peasantry in the XIXth – early of the XXIst century: a collection of articles / Ed. A. Shevelkov.* - Kolomna: Moscow State Regional Social and Humanitarian Institute, 137 - 142; Voeikov M. (2011) *The peasantry question in Russia and the Bolsheviks / State authority and the peasantry in the XIXth - early of the XXIst century: a collection of articles / Ed. A. Shevelkov.* - Kolomna: Moscow State Regional Social and Humanitarian Institute, 146 – 154. Farenii I.A. (2014) *On the legality of the concept of "Great Peasant Revolution" V.P. Danylova / The Ukrainian farmer.* 162 - 166; Soldatenko V.F. (2014) *Factor "The Ukrainian bread" in the Civil War (1917 - 1920) / Ukrainian farmer,* 156 - 162; Kovalyova N.A. (2016) *Farmers, landowners and state: conflicts of interest. "Agrarian Revolution" in Ukraine of 1902 - 1922 D.: LIRA, (in Ukr).*

2. Danilov V. (1992) *Agrarian reforms and the agrarian revolution in Russia / V. Danilov // The great stranger: peasants and farmers in the modern world.* - M., 1992. - P. 310 - 321; Danilov V. (1996) *Peasant revolution in Russia,*

1902-1922 // *Peasants and authority.* - Moscow-Tambov, 4 - 23. Retrieved from http://www.patriotica.ru/history/danilov_rev.html; Kondrashin V. (2008) *"Peasant revolution in Russia. 1902 - 1922": a scientific project and a scientific concept (preliminary notes) / Ukrainian peasant,* 11, 70 - 74. (in Ukr).

3. Y. Kononenko (2016) *Peasant revolution 1902 -? // Ukrainian peasant,* 16, 68-78. (in Ukr).

4. Korelin A.P. (2005) *The growth of the national crisis on the eve of the revolutionary explosion / A.P. Korelin // The first revolution in Russia: a view through the century.* - M.: Monuments of historical thought, 77 - 153. (in Rus).

5. Porshneva O.S. (2004) *Peasants, workers and soldiers of Russia on the eve and during the First World War / O.S. Porshneva.* - M.: ROSSPEN. (in Rus).

6. Danilov V.P. *The peasant revolution in Russia, 1902 – 1922.* Retrieved from <http://gorod.tomsk.ru> (in Rus).

7. Conquest R. (2003) *Thoughts on the devastated century.* - K.: Osnovy.

8. Lytvyn V. (2005) *History of Ukraine (3 tomes) Tome II. The end of XVIIIth – early of the XXth centuries.* - K., Publishing House "Alternatyvy". (in Ukr).

9. Kudinov D. *The Sumy peasant republic in domestic and foreign historiography* Retrieved from https://issuu.com/history.sumy/docs/82_90/7?e=3773362/6155836/. (in Rus).

10. Magas V.O. *"Peasant republic" in Sumy Region during the First Russian Revolution* Retrieved from <http://www.stationline.org.ua/histori/114/21178-selyanska-respublika-na-sumshhini-v-roki-persho%D1%97-rosijsko%D1%97-revolyuci%D1%97.html>; Verkhovtseva I.G. (2015) *Estates government and farmers protest movement in the Russian Empire in the early XXth century: "peasant republics".* – Lviv, 76–78 (in Ukr.); Shanin T. (1997) *Revolution as a moment of truth. Russia of 1905-1907 '1917-1922. Moscow: The whole world.* (in Rus).

11. Prostakov S. *Forty years after the removal of serfdom was necessary that the peasants once again wanted a land redistribution.* Retrieved from <http://ruspet.ru/society> (in Rus).

12. Kaczynski V. (1927) *Peasant movement in Ukraine of 1905-1907.* – Poltava, (in Rus).

13. *1905 in Ukraine: Chronicle and materials.* - Kh., 1926. (in Rus).

14. Olynyk L.V., Gora O.G. (1959) *The peasant movement in Chernihiv Region of 1905-1907.* - K., 1959.

15. Kovalyova N.A. (2016) *Farmers, landowners and state: conflicts of interest. "Agrarian revolution" in Ukraine of 1902 - 1922.* – D.: LIRA. (in Ukr).

16. Los F.E. (1976) *The class struggle in the Ukrainian village. 1907– 1914.* – K.: Naukova dumka (in Ukr).

17. Kiryanov Y.I. (1962) *Peasant movement in Ukraine during the First World War (Before the February Revolution of 1917)* – K.: Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. (in Ukr).

18. Mykhailiuk O. (2007) *The Ukrainian peasantry in the first decades of the XXth century.: Sociocultural processes.* - Dnipropetrovsk (in Ukr).

19. Abrazumova O.M. (2013) *Socio-political activity of Ukrainian peasants during the NEP: extended abstract of Cand.Sci. (History) – Cherkasy; Romanets N.R. (1995) The peasantry and the Soviet authority of 1928 – 1933. Problem of relationship (based on the South Ukraine): extended abstract of Cand.Sci. (History) – Dnipropetrovsk; Sarychev V.I. (2000) The peasantry and the Soviet authority of 1925 - 1929: problem of the relationship (based on the South Ukraine): extended abstract of Cand.Sci. (History) – Dnipropetrovsk; Patryliak B.K. (2001) Peasant resistance to collective measures of the Soviet authority in the USSR of 1931 - 1932 // Gilea, 52, 29 - 36. (in Ukr).*

20. Kulchytsky S.V. (2012) *Formation of the Communist Party in the USSR.* –K., 199– 2012. (in Ukr).

21. Kornovenko S. (2004) *Village. Bread. Money. Tax policy of the Soviet authority in the Ukrainian village during the NEP; Kornovenko S.V. (2000) Food tax and starving regions of Ukraine / S.V. Kornovenko // Famine-Genocide of 1933 in Ukraine: historical and political analysis of socio-demographic and moral and psychological consequences of*

the International Scientific and Theoretical Conference (Kyiv, November 28, 1998). - Kyiv - New York,; Kornovenko S.V. (2002) On the matter of food tax progressivity of 1921 // Ukrainian farmer, 4, 62 - 70; Kornovenko S.V. (2008) The policy of the state party to the Ukrainian peasantry in the first period of NEP (1921 - 1925) // Historical notes: Collection of research papers. - Lugansk: Publishing House of SNU n.a. V. Dal, 45 - 51. (in Ukr).

22. Markova S.V. (2015) *Social and political transformation in the Ukrainian village in the context of a totalitarian system (1917-1933) - Kamyanets-Podilskiy: Publisher PE Zvoleyko D.G. (in Ukr).*

23. Bilan S.O. (2014) *Socio-economic and national-cultural break of the Ukrainian peasantry (1929-1939): extended abstract of Doct.Sci. (History) Dissertation: spec. 07.00.01 History of Ukraine - K.; Zakharchenko M.V. (2012) Features of social and cultural life of the Ukrainian village of 1920-1929: extended abstract of Cand.Sci. (History) Dissertation: spec. 07.00.01 History of Ukraine. - Cherkasy (in Ukr).*

S. Kornovenko

THE UKRAINIAN PEASANT REVOLUTION IN THE EARLY XX TH CENTURY: CHRONOLOGY AND AUTONOME PERIODICITY

March-April events of 1902 in Kharkiv and Poltava Provinces made a new start in the history not only peasants of the Romanov Empire but the countries of Central and Eastern Europe. They provided an impetus to the events known in history as the peasant revolution. The event proportions, the cardinality of transformations, their results always were and continue to be the focus of scientists. Through the efforts of several generations of local and foreign historians formed a strong historiography heritage devoted to the phenomenon of peasant revolution of the early XX th century. There is every reason to talk about the existence in history of the self-sufficient direction as the peasant studies. The peasant revolution is differentiated within. This situation on the one hand, is quite natural, given the significant information potential of deep socio-cultural shift, which became the then revolutionary events, and the other – actualizes the necessity for further research.

The article aims to research the chronological limits of peasant revolution, to different its autonome periodicity. The object of study is the peasant revolution of the early XX th century. The subject is chronological limits and its autonome periodicity.

In the early 1990s, the accumulation of quantitative information of peasant revolution early XX th century is transformed into its conceptual understanding. V. Danylov has developed a concept regarding peasant revolution of 1902–1922.

The peasant revolution, launched in 1902 by peasants of Kharkiv and Poltava, in our opinion, was of historic and natural character. It was due to the nature of contemporary Russian imperial socio-cultural body. It should not be considered just a defensive reaction to modernize the peasantry. It also was a reaction to «trample» in place of the then Russian imperial socio-cultural body. First off, «trample» to solve the agrarian question, subject of peasantry as part of the then Russian imperial socio-cultural body.

In the development of the peasant revolution we different the following periods. The first – 1902–1917. The second – 1917–1921. The third – 1921–1933. In each of these periods we distinguish the following sub-

periods. The first: a) 1902–1904 – beginning and development; b) 1905–1907 – peasant revolution has caused the proletarian, the latter developed with its background; c) 1907–1914 – the peasant revolution gave rise to face the return of power to the village, it unfolded against the backdrop of implementation of Stolypin's agrarian reform; d) 1914–1917 – development of peasant revolution against the backdrop of World War II. In the third – two sub-periods: a) 1921–1928 – the period of the New Economic Policy; b) 1929–1933 – formation of the command-administrative system, part of which was the collective-state farm in rural regions. The peasant revolution finale was the emergence of a qualitatively new, different from the previous, type of farmer – collective-state farm.

Key words: peasantry, peasant revolution, chronology and inner periodization, agrarian revolution, V. Danilov.

УДК 94(477.82)«1917/1921»:323.272:140.8

Ю.В. Крамар

доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри всевітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

Досліджено регіональну специфіку подій Української революції на західноволинських землях. Проаналізовано фактори, які впливали на зміну світоглядних орієнтирів місцевих мешканців, модель їхньої поведінки в умовах російської, української, радянської, німецької, польської владних структур.

Ключові слова: Українська революція, Волинь, органи влади, радянсько-українська війна, польсько-українська війна, окупація.

Постановка проблеми. Вибух Лютневої революції в Петрограді започаткував хвилю національно-демократичних перетворень, які охопили землі колишньої Російської імперії. Особливого розмаху вони набрали в Україні, де державотворчі процеси набули найбільших масштабів від часів національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького.

В кожному з регіонів України події революції 1917–1921 рр. вирізнялися своєю специфікою та особливостями. Не були винятком у цьому контексті й західноволинські землі. Віддаленість від центру, прифронтовий статус території, значні господарські руйнування, спричинені Першою світовою війною, – все це наклало помітний відбиток на характер подій, що тут відбувались. Ситуацію ускладнювало й те, що регіон межував із Польщею, яка після проголошення незалежності у 1918 р. відверто заявила про свої претензії на західноволинські землі. Така ситуація невизначеності справляла великий вплив на настрої місцевого населення, яке з приходом кожної нової влади вимушене було пристосовуватися до складних умов повсякдення. Ці та інші проблеми історії Волині першої чверті XX ст. викликають науковий інтерес учених сьогодні, тому стають предметом сучасних наукових розвідок.

Стан наукового вивчення проблеми. Означена проблема частково відображена у працях вітчизняних